

posredno aktualen, saj vključuje trenutek osemdesetih let in z njim pereče vprašanje enovitosti družbenega organizma v Jugoslaviji, ki jo »peticijonaštvo« dreza v srce.

Zadnji del knjige nam neposredno predstavi 12 peticij, od tiste rabeljskih rudarjev leta 1811, do tako imenovanega Židovskega pisma iz leta 1984, ki so ga šesterici osumljenih kontrarevolucionarjev v Beograd poslali udeleženci simpozija o židovskem vprašanju. V tem zanimivem dodatku, ki močno dopolnjuje celotno delo velja posebej opozoriti na Kardeljevo odprto pismo podpredsedniku kraljevske vlade dr. Vladimirju Mačku iz leta 1940, ki v marsičem spominja na mlajše nadaljevalce take tradicije pri nas.

Ervin Dolenc

Janko Prunk, *Slovenski narodni programi*, Založilo Društvo 2000, Ljubljana 1986, 284 str.

Narodnopolitični programi so brez dvoma zelo primerno sredstvo za »otipavanje pulsa« v določenih, ponavadi prelomnih obdobjih zgodovine nekega naroda. Vidni slovenski zgodovinar dr. Janko Prunk nam v svoji knjigi, prvi iz serije študij o ključnih in doslej manj obdelanih obdobjih in pojavih iz slovenske zgodovine, ki jih je začelo izdajati Društvo 2000, na precizen in pregleden način z omenjenimi programi podaja prikaz stoletja te zgodovine. V svoji knjigi nas v treh delih privede od leta 1848 do 1945. Ob tem velja naglasiti, da gre za prvi celovit prikaz vprašanja slovenskih narodnopolitičnih programov v naši historiografiji.

Svoj sintetični pregled narodnostnih programov, ki jih vsakega posebej postavi v jasen zgodovinski okvir posameznih razvojnih stopenj slovenskega naroda, začena avtor z revolucionarnim letom 1848 ter znanimi stališči programa Zedinjene Slovenije. Prikaz nadaljuje s taborskim gibanjem, časom politične ločitve duhov med Slovenci, procesom zbliževanja slovenske katoliške in hrvaške pravaške stranke, z novoilirskim gibanjem, s katerim je poleg drugih nastopala narodno-radikalna mladina, s tivolsko resolucijo pa tudi jugoslovanska socialnodemokratska stranka. Kvalitetno nov premik v slovenskih narodnopolitičnih programih je pomenilo postopno zorenje jugoslovanske ideje med Slovenci, ki se je začelo s prepородovskim gibanjem, doseglo nov razmah v za Slovence svinčenem ozračju začetka 1. svetovne vojne in doseglo svoj vrhunec v habsburškem obdobju z znanim deklaracijskim gibanjem, kot tudi z delovanjem jugoslovanske politične emigracije.

Drugi del svoje knjige namenja pisec razvoju slovenskih narodnopolitičnih programov v obdobju med obema vojnama. Po poglavju, posvečenemu kratkotrajni, a nedvomno zanimivi državni tvorbi Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov, nas avtor seznanja s stališči posameznih slovenskih strank do ureditve Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev od republikanskih federalističnih in avtonomističnih stališč do centralizma in unitarizma, ki je šel pri nekaterih sicer zelo slavni imenih celo tako daleč, da zasledimo v času najhujšega unitarističnega državnega pritiska celo mnenje, »da slovenstvo ne bi utrpelo nobene škode, če bi se odpovedalo samostojnemu jeziku« (izjava Otona Župančiča iz leta 1932).

Avtor nam v tem poglavju pregledno predstavi vso pisano množico narodno-političnih stališč ne samo v okviru starojugoslovanske države, pač pa tudi na Primorskem in Koroškem po plebiscitu in rapalski pogodbi. Posebno naglaša vprašanja narodne samoodločbe v stališčih posameznih strank in skupin. Poslednje poglavje iz dela knjige, namenjene prikazu narodnoprogramskih stališč v obdobju med obema vojnama, je namenjeno času ljudsko-frontnega gibanja na eni ter režima JRZ po drugi strani. V tem poglavju so med drugim zajeti narodni programi demokratičnih sokolov, krščanskih socialistov, komunistov in narodnih demokratov. Avtor posebno naglaša originalnost programa krščansko socialističnih intelektualcev, ki ga je podal njihov teoretik narodnega vprašanja Bogo Grafenauer in v njem med drugim razmišljal, da »naš boj za Jugoslavijo ni v nikakršnem nasprotju z našim prepričanjem o narodni samobitnosti Slovencev, ki nam je kot naravna in zgodovinska resnica nedotakljiva podlaga za vse naše delo«. Popolno politično gospodarsko ter kulturno osamosvojitvev slovenskega naroda, slovenski parlament kot edini odločilni dejavnik, ki naj odloča o načinu in obliki upravljanja Slovenije in slovenskega narodnega gospodarstva ter prenehanje davčnega izmозgavanja ter gospodarskega zapostavljanja Slovenije terja komunistični program Zveze delovnega ljudstva.

Tretji del knjige je posvečen narodnopolitičnim programom v obdobju narodnoosvobodilnega boja, od Gesel našega osvobodilnega boja, ki jih je junija 1941 na svojem prvem plenumu sprejela slovenska Protiimperialistična fronta, kot jih je predlagal Boris Kidrič (med drugim naglašajo Gesla pravico slovenskega naroda do samoodločbe »vštevši pravico do odcepitve in združenja z drugimi narodi«; »osvoboditev in združitvev razkosanega slovenskega naroda, vštevši koroške in primorske Slovence«, »slogo in enotnost zaslužjenih narodov Jugoslavije in vsega Balkana« ter Sovjetsko zvezo kot »vzor enakopravnega sožitja med narodi« ter vodilno silo in glavno oporo »v osvobodilnem gibanju slovenskega naroda in vseh zatiranih narodov«), preko Temeljnih točk Osvobodilne fronte s četrtega plenuma OF novembra 1941, predloga deklaracije slovenskih narodnih pravic, ki ga je v istem času sestavilo vodstvo krščansko socialistične skupine v OF, izjave Centralnega odbora KPS o slovenskih mejah spomladi 1942 (o tem je KPS v času NOB dala še več izjav), misli o slovenskem narodnem programu v Slovenskem zborniku 1942, zborniku odposlancev slovenskega naroda v Kočevju, izjave SNOS v Črnomlju februarja 1944 in še marsičega drugega do izjav voditeljev nove slovenske vlade takoj po osvoboditvi v Ajdovščini in v Ljubljani. V tem delu knjige so na kratko omenjeni tudi narodnopolitični programi slovenske kontrarevolucije.

Smiselno poživitev in dopolnitev v tekstu predstavljenih misli pomeni zaključni del knjige, v katerem je objavljenih 42 izbranih narodnopolitičnih programov in narodnopolitičnih sestavkov, od proglasa skupine dunajskih slovenskih izobražencev Mili bratje slovenski! in programa Matije Majerja-Ziljskega Kaj Slovenci terjamo? iz leta 1848 do govora Edvarda Kardelja na zasedanju predsedstva SNOS 5. maja 1945 v Ajdovščini. Izbor tekstov nam nudi značilen presek slovenske politične misli v izredno razgibanem stoletju, polnem usodnih odločitev in zgodovinskih razpotij tako za slovenski, kot za druge jugoslovanske narode.

Knjiga dr. Janka Prunka je pomemben prispevek k prikazu naše politične misli v odločilnih zgodovinskih trenutkih in nam nudi obilico znanih, kot tudi manj znanih podatkov. »Knjižnica« revije oziroma Društva 2000 si je z njo na odmeven način utrla pot v slovensko zgodovinopisje. Upamo, da bodo temu prvencu sledili podobno uspeli naslednji »bratje«. Enega izmed njih je nekako predlagal avtor knjige sam, ko je v sklepnih mislih naglasil, da bi mogla posebna nova študija pojasniti, kako se je v federativni ljudski ter nato socialistični Jugoslaviji uveljavljala slovenska svoboda ter razvijal narodni program.

Andrej Vovko

Karin Maria Schmidlechner, *Die steirischen Arbeiter im 19. Jahrhundert, Materialien zur Arbeiterbewegung Nr. 30*. Europa Verlag, Wien 1983, 394 str.

V seriji publikacij Ludwig Boltzmann Instituta für Geschichte der Arbeiterbewegung je kot 30. zvezek izšla disertacija Karin Marie Schmidlechner, ki obravnava začetno razdobje delavskega gibanja na Štajerskem do leta 1900. V seriji *Materialien zur Arbeiterbewegung* je v desetih letih izšla že vrsta publikacij o različnih vprašanjih iz zgodovine delavskega gibanja, publikacij, ki so zapolnile marsikakšno vrzel v dosedanjem vedenju o različnih vidikih zgodovine delavskega gibanja, čeprav ne izključno in samo delavskega gibanja, in s katerimi je zlasti historiografija o delavskem gibanju zelo dostojno predstavljena.

Štajerski delavci v 19. stoletju je doktorsko delo, s katerim je Schmidlechnerjeva 1980 promovirala sub auspiciis praesidentis in že sam ta podatek precej pove. To delo je tudi rezultat neke preusmeritve v proučevanju zgodovine delavskega gibanja v Avstriji, in sicer v tem smislu, da gredo zdaj v dobršni meri raziskave iz centra, z Dunaja, na regionalni in pokrajinski nivo. To novo regionalno zgodovinopisje se seveda razlikuje od tradicionalnega deželnega zgodovinopisja. Na ta način se veliki politični dogodki raziskujejo na majhnem prostoru in zgodovina postaja manj abstraktna, odkrivajo se nove regionalne identitete. Na mnogonacionalnem ozemlju nekdanje habsburške monarhije, kjer so različni narodi in različni sloji družbe imeli zelo različne sisteme norm in vrednotenj, ki so se v zadnjem stoletju zaradi usodnih zgodovinskih dogajanj zelo spreminjale, so takšne raziskave zelo zanimive in rezultati imajo lahko odmevnost tudi v mednarodnem merilu. Žal druge nasledstvene države v tem oziru ne sledijo avstrijskemu zgodovinopisju delavskega gibanja, predvsem v proučevanju vsakdanjega življenja in delavske kulture. Zlasti na nacionalno mešanem ozemlju pa bi takšne raziskave dale zagotovo povsem nove poglede in spoznanja. V proučevanju delavskega gibanja posameznih dežel so doslej že izšla dela o začetkih delavskega gibanja in delavskega razreda za Salzburško, Zgornjo in Spodnjo Avstrijo, Dunaj, zdaj pa je takšno raziskavo opravila tudi Schmidlechnerjeva za Štajersko.

Avtorica je knjigo razdelila na štiri večja poglavja: industrializacija na Štajerskem, delavski vsakdan štajerskih delavcev v industriji med leti 1875